

Een archeologisch bureau-onderzoek voor het Middelweggebied te Leersum, gemeente Utrechtse Heuvelrug (U)

W.J.F. Thijs & A.J. Wullink

ARC-Rapporten 2008-61

Geldermalsen
11 november 2009
ISSN 1574-6887

Colofon

Een archeologisch bureau-onderzoek voor het Middelweggebied te
Leersum, gemeente Utrechtse Heuvelrug (U)

ARC-Rapporten 2008-61
ARC-Projectcode 2008/056

Tekst

W.J.F. Thijs & A.J. Wullink

Afbeeldingen

A.J. Wullink & N. van Malssen

Redactie

N. van Malssen

Status

definitieve versie

Autorisatie — A. Ufkes

Uitgegeven door

ARC bv

Postbus 41018

9701 CA Groningen

ISSN 1574-6887

Geldermalsen, 11 november 2009

Een recente lijst van de ARC-Rapporten is te vinden op www.arcbv.nl

Projectgegevens

Projectnaam	Leersum, Plangebied Middelweg
Projectcode	2008/056
Archisnummer	28271
Projectleider	ir. W.J.F. Thijs
Contact	0345-620102, w.thijs@arcbv.nl
Opdrachtgever	SAB Arnhem, mw. H. Francken
Contact	026-3576911, henrike.francken-vogelzang@sab.nl
Projectontwikkeling	Vos & Teeuwissen, mw. J. van Wanrooij
Contact	035-5263136, JWanrooij@heijmans.nl
Bevoegd gezag	Gemeente Utrechtse Heuvelrug, J. Haagsman
Contact	0343-565877, johan.haagsman@heuvelrug.nl
Toetsing	Vestigia, mw. M. Alkemade
Contact	033-2779200, m.alkemade@vestigia.nl

Locatiegegevens

Toponiem	Middelweggebied
Plaats	Leersum
Gemeente	Utrechtse Heuvelrug
Provincie	Utrecht
Kaartblad	39B
Coördinaten	NW: 157.080/447.380 NO: 157.260/447.360 ZO: 157.230/447.150 ZW: 157.125/447.175
Oppervlakte	17.500 m ²

Beschrijving onderzoekslocatie

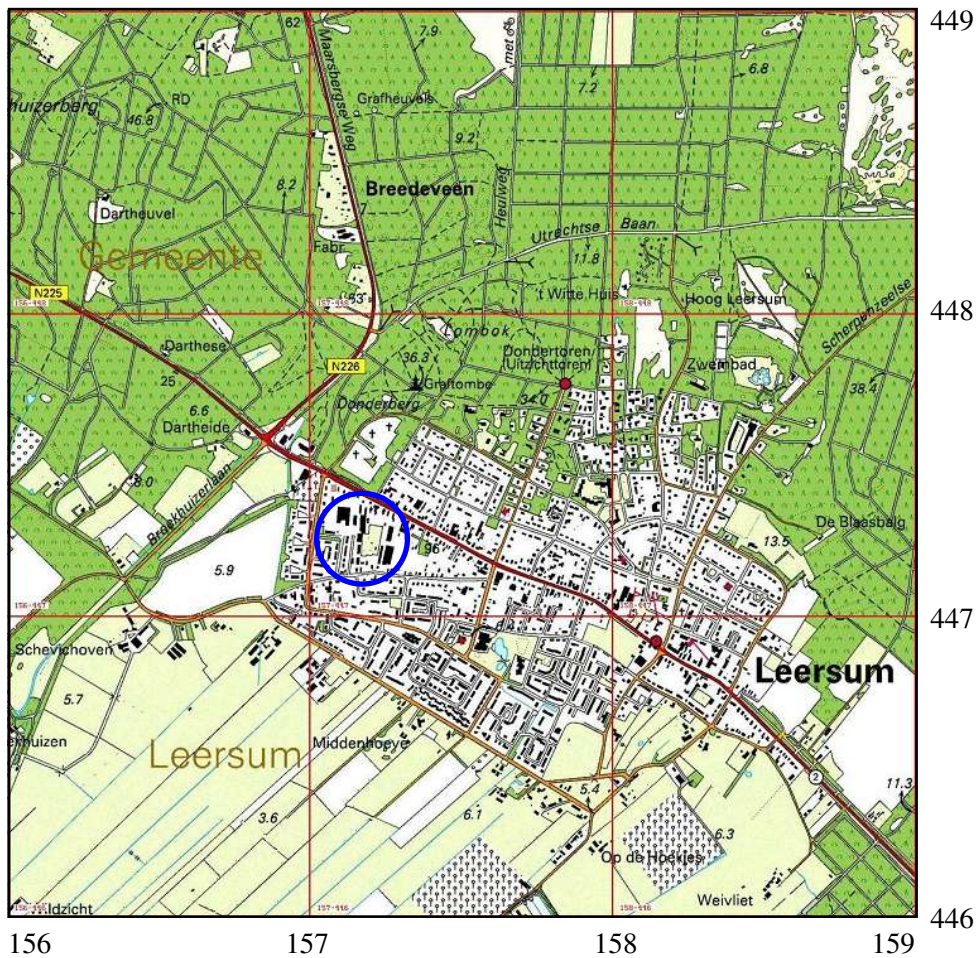
Geologie	Formatie van Drenthe, Laagpakket van Schaarsbergen
Geomorfologie	Smeltwaterwaaier (Sandr)
Bodem	Bebouwing
Historische situatie	Op de locatie zijn enkele bedrijfspanen aanwezig. Het grootste deel van de locatie is waarschijnlijk nooit bebouwd geweest.
Archeologische verwachting	In theorie heeft bewoning kunnen plaatsvinden vanaf het Laat-Paleolithicum. Er zijn concrete aanwijzingen in de omgeving voor bewoning vanaf het Neolithicum.

Legenda

Onderzoekslocatie

Afbeelding 1 Topografische kaart van de onderzoekslocatie en omgeving (omcirkeld), voorzien van RD-coördinaten. Bron: Topografische Dienst Nederland.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding tot het onderzoek

In opdracht van mevrouw Francken van SAB Arnhem heeft Archaeological Research & Consultancy (ARC bv) een archeologisch bureau-onderzoek uitgevoerd voor het Middelweggebied te Leersum, gemeente Utrechtse Heuvelrug. Aanleiding tot het onderzoek is de voorgenomen (her)ontwikkeling van het terrein. Op het terrein zullen circa vijftig woningen worden gerealiseerd. Een deel van het plangebied wordt ingericht als groenvoorziening. Bij de bouwwerkzaamheden zullen mogelijk archeologische waarden worden bedreigd. Conform Wet op de archeologische monumentenzorg dient de locatie eerst te worden onderzocht op de aanwezigheid van archeologische waarden. Het bureau-onderzoek is uitgevoerd door ir. W.J.F. Thijs en drs. A.J. Wullink. Het archeologisch onderzoek is uitgevoerd conform de eisen die gesteld worden in de Kwaliteitsnorm voor de Nederlandse Archeologie (KNA versie 3.1)¹ en door de provincie Utrecht.²

1.2 Ligging en beschrijving van de onderzoekslocatie

Het Middelweggebied beslaat een aantal percelen ten oosten van de Prins Mauritslaan en de Koningin Emmaweg, tussen de Rijksstraatweg in het noorden en de Middelweg in het zuiden. De oppervlakte van het plangebied is circa 17.500 m². Het plangebied ligt op circa 8 m +NAP. Op dit moment zijn op het westelijk deel van de locatie drie loodsen aanwezig, met daaromheen een vorm van verharding. Het overige deel van het plangebied is onbebouwd en onverhard, op twee kleine gebouwtjes aan de oostzijde na (afb. 7). De globale ligging van de locatie is weergegeven in afb. 1.

1.3 Overzicht van de geplande werkzaamheden

In de toekomst zullen de bestaande bedrijfspanden binnen het plangebied worden gesloopt om plaats te maken voor vijftig woningen. Het meest zuidwestelijke perceel zal worden ingericht als park/groenvoorziening. De toekomstige situatie staat weergegeven in afbeelding 2.

1.4 Doel van het bureau-onderzoek

Doel van het archeologisch bureau-onderzoek is het aan de hand van bekende gegevens opstellen van een specifiek archeologisch verwachtingsmodel voor de onderzoekslocaties. Om tot dit verwachtingsmodel te komen wordt gekeken naar de huidige situatie, de historische situatie en bekende archeologische en aardwetenschappelijke waarden. Hierbij wordt ook gekeken naar eventuele bodemverstoringen die in het (recente) verleden hebben plaatsgevonden.

¹De inhoud van de KNA kan worden geraadpleegd op www.sikb.nl.

²Richtlijnen voor Bureauonderzoek in de Provincie Utrecht Provincie Utrecht - versie 3.1 december 2007.

1.5 Werkwijze bureau-onderzoek

Een beschrijving van de huidige situatie en de effecten van de geplande bodemingenrepen op het bodemarchief wordt gegeven aan de hand van topografisch kaartmateriaal, gegevens van milieukundig onderzoek, gegevens en plannen van de opdrachtgever, luchtfoto's en, indien van toepassing, informatie van omwonenden. Voor een beschrijving van de historische situatie wordt gebruik gemaakt van historisch-topografisch kaartmateriaal. Voor gebieden gelegen buiten de centra van oude steden beperkt dit kaartmateriaal zich meestal tot de 19e en 20e eeuw, te beginnen bij de kadastrale kaart van 1832 (www.watwaswaar.nl). Naast dit kaartmateriaal wordt ook gebruik gemaakt van de website van KennisInfrastructuur Cultuur-Historie (KICH; www.kich.nl), waar onder andere informatie is te vinden over de ontginningsgeschiedenis en verkavelingsveranderingen. Voor de bekende aardwetenschappelijke waarden wordt gebruik gemaakt van geologische, geomorfologische en bodemkundige kaarten. Voor de archeologische waarden wordt gebruik gemaakt van Archis, de online archeologische database van de Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM), de Indicatieve Kaart Archeologische Waarde (IKAW) en de Archeologische Monumenten Kaart (AMK), alsmede van informatie over eerder gedaan onderzoek en archeologische waarnemingen.

2 Bureau-onderzoek

2.1 Bekende aardwetenschappelijke waarden

Leersum ligt op de flank van de Utrechtse Heuvelrug, op de overgang naar het riviersysteem van de Rijn. De Utrechtse Heuvelrug vormt de westrand van het glaciale bekken van de Gelderse Vallei. Dit gletsjerdal met bijbehorend stuwwallencomplex is gevormd tijdens het Saalien (370.000 – 130.000 jaar geleden). In die periode werden Noord- en Midden-Nederland bedekt door landijs uit Scandinavië. In Midden-Nederland werden oudere, fluviatiele afzettingen door dit landijs opgestuwd, waardoor deze stuwwallen ontstonden. Deze fluviatiele afzettingen bestaan overwegend uit grove zanden en grinden. Het smeltwater van het landijs, dat veel zand en grind vervoerde, vormde zogenaamde fluvioglaciale afzettingen. Aan de buitenzijde van de stuwwallen in Midden-Nederland stroomde het water af naar het oerstroombdal van de Rijn. Hierbij werden grote puinwaaiers afgezet, ook wel sandrs genoemd. De afzettingen van deze sandrs zijn qua mineralogie gelijk aan het materiaal van de stuwwallen. De sandrafzettingen behoren tot de Formatie van Drenthe en zijn ondergebracht in het Laagpakket van Schaarsbergen.

Tijdens de laatste ijstijd, het Weichselien (115.000 – 10.000 jaar geleden), ontstonden er sneeuwsmeltwaterdalen, omdat het smeltwater door de permafrost niet de grond in kon. Deze dalen bevatten door de afwezigheid van permafrost geen water meer en staan daarom bekend als droge dalen. Op de flanken van de stuwwallen werd dekzand afgezet. Deze dekzanden behoren tot de Formatie van Boxtel en zijn ondergebracht in het Laagpakket van Wierden. Tijdens het Holoceen (vanaf 10.000 jaar geleden) raakte de stuwwal begroeid en vond er nauwelijks nog erosie meer plaats (De Mulder et al. 2003, Berendsen 2004). Op de geomorfologische

kaart (afb. 3) staat de locatie aangegeven als smeltwaterwaaier. Op de bodemkaart (afb. 4) is de locatie niet gekarteerd en staat aangegeven als bebouwing. Rondom deze eenheid liggen verschillende bodemtypen, waaronder holt- en loopodzolen en hoge en lage enkeerdgronden. Het is onbekend welke van deze bodemtypen op de onderzoekslocatie aanwezig is.

2.2 Bekende archeologische waarden

De stuwwal heeft volgens de Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW; zie afb. 5) een middelhoge tot hoge archeologische trefkans. Deze hoge trefkans blijkt uit de aanwezigheid van een aantal archeologische monumenten en waarnemingen in de omgeving van de onderzoekslocatie. Ten noorden van de onderzoekslocatie ligt een beschermd monument, zoals vermeld op de Archeologische Monumenten Kaart (AMK) (monumentnummer 849). Dit monument betreft drie grafheuvels uit het Laat-Neolithicum en de Bronstijd. Ten oosten van de onderzoekslocatie ligt een monument van zeer hoge archeologische waarde (monumentnummer 4741). Dit monument betreft een grafveld uit de Vroege Middeleeuwen. De dorpskern van Leersum is eveneens aangeduid als terrein van hoge archeologische waarde, omdat deze dorpskern naar alle waarschijnlijkheid al dateert uit de Vroege Middeleeuwen. In de omgeving van het plangebied zijn ook diverse archeologische waarnemingen gedaan, waaronder drie tegen de locatie zelf aan. Waarnemingen 26699/26700, ten noorden van de Middelweg, betreft de vondst van een vuurstenen pijlpunt uit het Neolithicum of de Bronstijd, gedaan in de tuin van een particulier, in de jaren 1960. Hoewel er twee meldingen zijn, betreft het waarschijnlijk de zelfde vondst. Ten oosten van de Koninging Emmaweg is eveneens in de jaren '60 aardewerk uit de Late Middeleeuwen aangetroffen.

2.3 Historische situatie

De naam Leersum komt als 'Hlarasheim' voor het eerst voor in 11e-eeuws goederenregister van de abdij van Werden (in het Roergebied). Later komen de vormen 'Laresheim' of 'Laresheem' voor. In de historische namen zit de vermelding 'Laar' opgenomen. Dit verwijst naar een open plek in het bos. Leersum heeft in het verleden ook Zuilestein geheten naar de gelijkgenaamde heerlijkheid. De heerlijkheid kreeg zijn naam door de jonkheer Jan van Zuilen. Zijn huis Zuilestein was reeds in 1465 bekend (Van der Aa 1839–1851). Van het huis Zuilestein rest nog maar een klein aantal gebouwen. Het overige deel van de gebouwen is in de Tweede Wereldoorlog per abuis vernield door de geallieerden.

Volgens de kadastrale kaart van 1832 is de locatie onbebouwd. In afbeelding 6 is de situatie binnen het plangebied tussen 1846 en 1990 weergegeven. De Middelweg in het zuiden en de Rijksstraatweg in het noorden vormen telkens de vaste referentiepunten. In 1846 en 1870 is het gebied rondom beide wegen bebouwd. Binnen het plangebied is sprake van bebouwing in de uiterste noordwesthoek, waarschijnlijk een boerderij met erf. In 1903 is de boerderij in het noordwesten verdwenen, maar is wel een woning aanwezig in het uiterste zuidpuntje van het plangebied, aan de Middelweg. Deze woning is in 1932 niet meer aanwezig; op dit moment is de hele locatie onbebouwd en in gebruik als akkerland. In 1958 bevindt

zich een gebouw op het smalle, centrale deel van het plangebied. In 1966 zijn hier drie gebouwtjes aanwezig, die in 1977 weer hebben plaats gemaakt voor een enkel gebouw. In 1977 zijn ook drie loodsen op het noordwestelijke terreindeel aanwezig, evenals een gebouwtje in de zuidelijke punt van het door de gemeente te ontwikkelen perceel en een klein gebouwtje aan de oostzijde van het plangebied. In 1990 is de situatie nauwelijks gewijzigd ten opzichte van 1977. Twee van de drie loodsen in het westen zijn aan elkaar gebouwd en op het oostelijke terreindeel is er een klein gebouwtje bijgekomen. Anno 2009 (afb. 7) is er weinig gewijzigd ten opzichte van 1990. Wel zijn twee gebouwen gesloopt, namelijk het gebouw in het centrale deel van de locatie en dat op het zuidelijke deel van het perceel. In afbeelding 7 wordt de historische bebouwing ten op zichte van de huidige bebouwing weer gegeven.

2.4 Gespecificeerd archeologisch verwachtingsmodel

Op basis van de bij het bureau-onderzoek verzamelde gegevens kan een archeologisch verwachtingsmodel worden opgesteld. Op de bodemkaart en de IKAW is de locatie niet gekarteerd. Uit vondsten en monumenten uit de omgeving blijkt dat de omgeving van Leersum al in Neolithicum bewoond was. Het dorp Leersum zelf bestaat naar alle waarschijnlijkheid al vanaf de Vroege Middeleeuwen. Gezien de landschappelijke context en de vele vondsten in de omgeving heeft de locatie naar alle waarschijnlijkheid een hoge archeologische trefkans op archeologische resten uit de periode Laat-Paleolithicum – Nieuwe Tijd. Door de lage grondwaterstand zullen voornamelijk anorganische zaken bewaard zijn: aardewerk, (vuur)stenen artefacten, houtskool en eventueel metaal. Of er nog archeologische resten aanwezig zijn, hangt af van de intactheid van het bodemprofiel. Ter plaatse van de huidige bebouwing is de bodem mogelijk verstoord. Daarnaast zijn er vier locaties waar in het verleden bebouwing heeft gestaan en waar mogelijk ook verstoring van de bodem heeft plaatsgevonden. Met name in het oostelijke deel van het plangebied is het bodemprofiel waarschijnlijk nog intact.

3 Samenvatting en conclusie

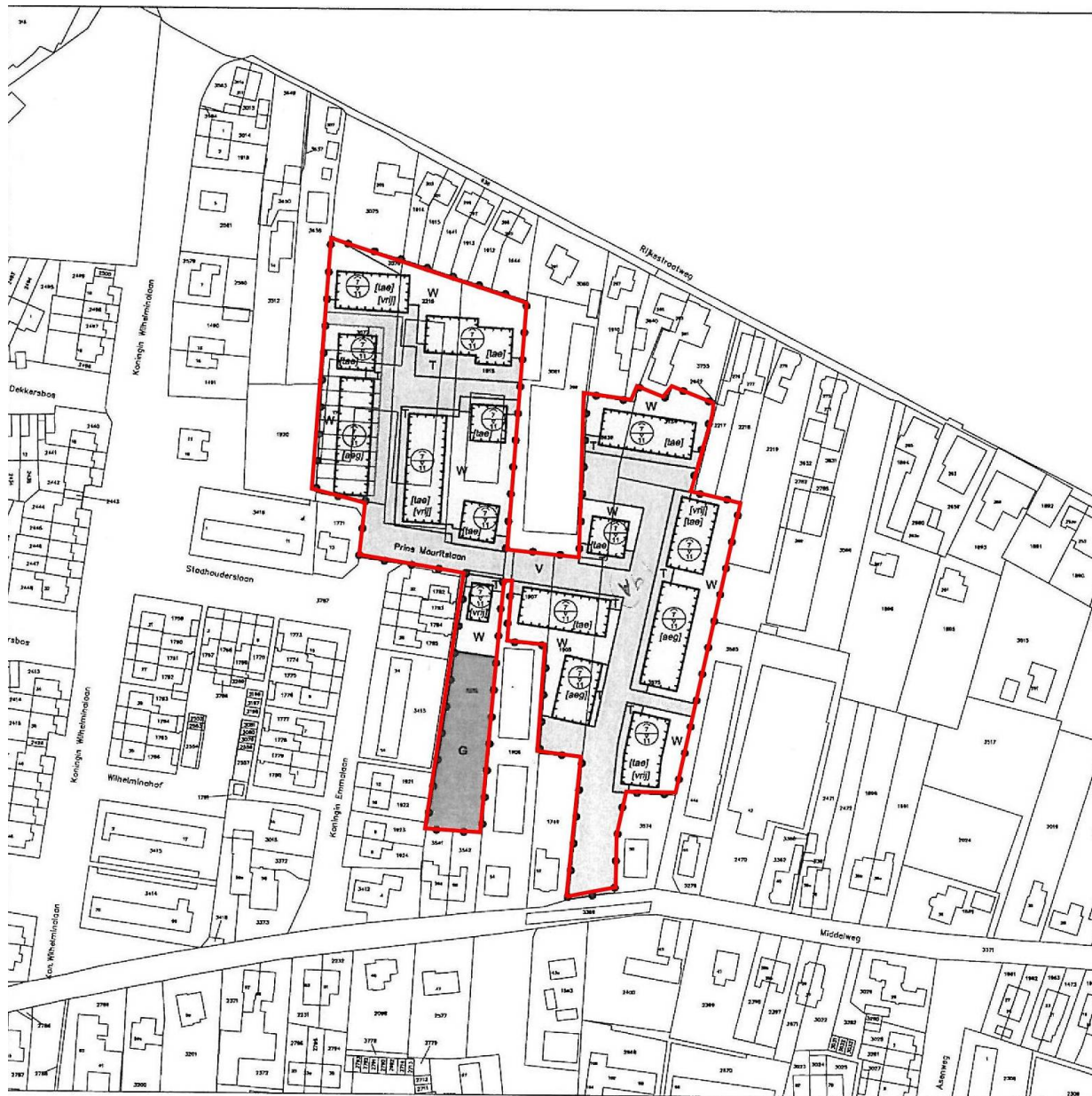
De onderzoekslocatie ligt op de flank van de Utrechtse Heuvelrug, op de overgang naar het oerstroombetal van de Rijn. De onderzoekslocatie ligt op een smeltwaterpuinwaaier. Op de bodemkaart en de IKAW is de onderzoekslocatie niet gekarteerd. In de (directe) omgeving zijn meerdere monumenten aanwezig (grafheuvels uit de periode Laat-Neolithicum – Bronstijd en een vroegmiddeleeuws grafveld) en is een aantal vondsten bekend (Neolithicum – Bronstijd). Vanaf de 19e eeuw is de locatie in meer of mindere mate bebouwd geweest. Op basis van de uitkomsten van het bureau-onderzoek kan de locatie niet worden vrijgegeven. Afhankelijk van welk bodemtype op de locatie aanwezig is en de mate van verstoring, kan worden bepaald wat de archeologische verwachtingswaarde van de locatie is. Gezien de landschappelijke context heeft de onderzoekslocatie naar alle waarschijnlijkheid een hoge trefkans op archeologische resten uit de periode Paleolithicum – Nieuwe Tijd. Conform de KNA is daarom een vervolgonderzoek noodzakelijk.

4 Aanbeveling

Omdat de onderzoekslocatie waarschijnlijk een hoge trefkans op archeologische resten heeft vanaf het Laat-Paleolithicum en het oorspronkelijke bodemprofiel op een groot deel van de locatie nog intact is, dient conform de KNA (versie 3.1) een archeologisch inventariserend veldonderzoek te worden uitgevoerd. Omdat op dit moment nog een aantal gegevens ontbreekt die voor het archeologisch verwachtingsmodel van belang zijn (bodemopbouw, mate van verstoring) en een deel van het terrein nog bebouwd/dan wel verhard is, wordt de aanbeveling gedaan dit IVO uit te voeren door middel van een verkennend booronderzoek, zodat op basis van deze gegevens kan worden vastgesteld welke vorm van onderzoek nodig is om de aan- of afwezigheid van eventuele archeologische waarden vast te stellen. Of en in welke vorm vervolg onderzoek dient te worden uitgevoerd, wordt besloten door het bevoegd gezag, de gemeente Utrechtse Heuvelrug.

Literatuur

- Aa, A.J. van der, 1839–1851. *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, bijeengebragt door A.J. van der Aa, onder medewerking van eenige Vaderlandsche Geleerden*. Gorinchem.
- Berendsen, H.J.A., 2004. *De vorming van het land*. Assen (Fysische geografie van Nederland). Vierde, geheel herziene druk.
- Brandt, R.W. et al. (red.), 1992. *ARCHIS. Archeologisch Basis Register, versie 1.0*. Amersfoort.
- Mulder, E.F.J. de et al., 2003. *De ondergrond van Nederland*. Groningen/Houten.

LEGENDA

PLANGRENS

—●—●—●— plangrens

BESTEMMINGEN

G Groen
 T Tuin
 V Verkeer
 W Wonen

— bestemmingsgrens

BOUWVLAK

□ bouwvlak

BOUWAANDUIDINGEN

[aeg] aangegebouwd
 [lae] twee-aan-een
 [vrij] vrijstaand

MAATVOERINGSAAANDUIDINGEN

⊙ maximale goot- en bouwhoogte
 - - - - - aanduidingsgrens
 - - - - - maatvoeringsgrens

VERKLARINGEN

⊞ qbr- en kadastrale gegevens

bestemmingsplan **LEERSUM, Stadhouderslaan**

schaal : 1 : 1000
 tekeningsnummer : 12520a
 identificatiecode : NL.IMRO.03290000-
 projectnummer : 71075
 projectlocatie : VGL
 tekenaar : HOF

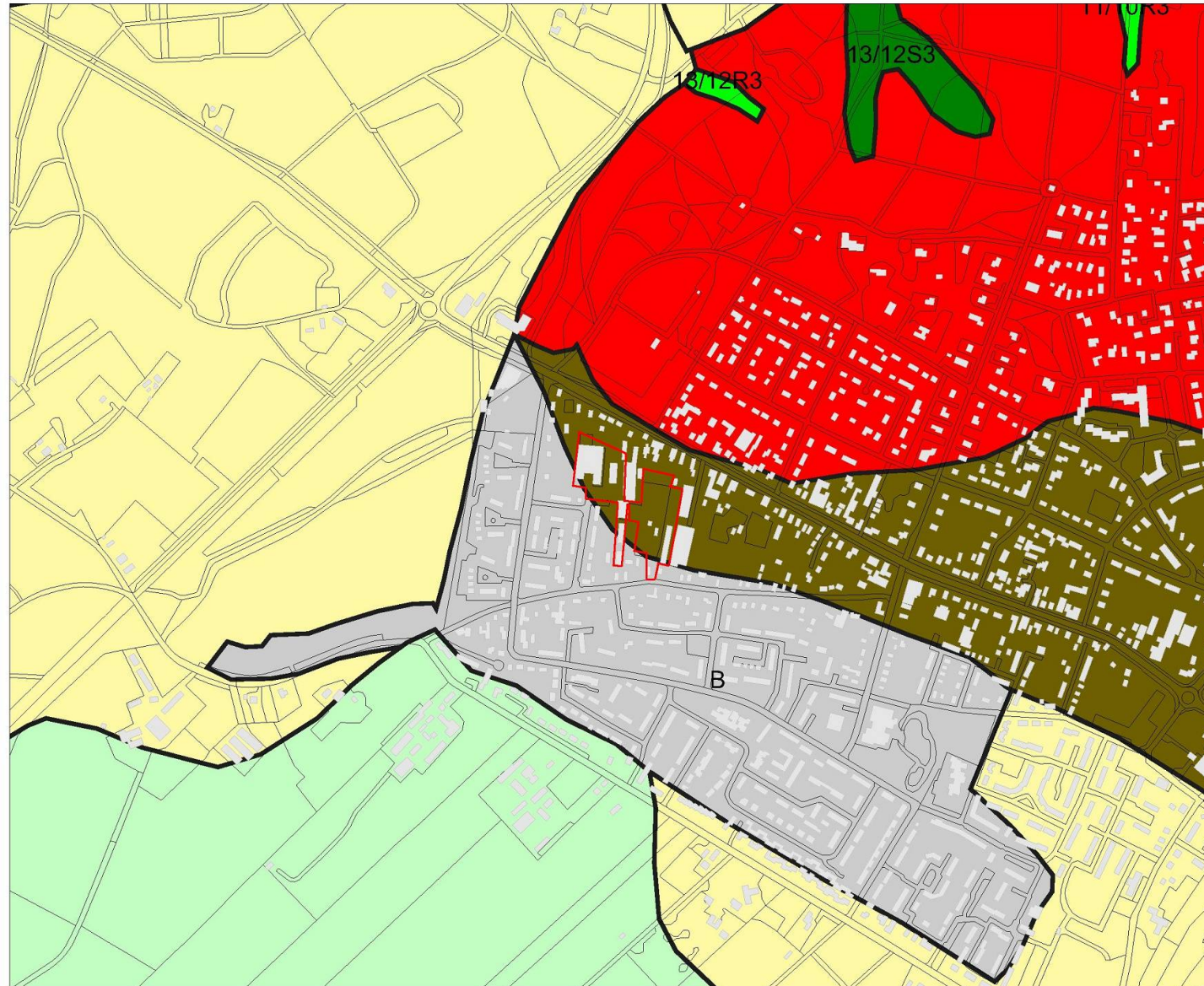
laatste wijziging : 15-05-2008
 delen ondergrond : -
 voorgescreed : -
 ontwerp : -
 vaststelling : -
 goedkeuring : -

gemeente **UTRECHTSE HEUVELRUG**

SAB Arnhem, postbus 473 T 026 357 69 11 | www.sab.nl

Amhem

Abbeelding 2 Toekomstige situatie. Bron: SAB Arnhem.

Legenda

- HUIZEN
- TOP10 ((c)TDN)
- GEOMORFOLOGIE ((c)Alterra)**
- Wanden
- Hoge heuvels en ruggen
- Terpen
- Hoge duinen
- Plateaus
- Terrassen
- Plateau-achtige vormen
- Waaivormige glooiingen
- Niet-waaivormige glooiingen
- Lage ruggen en heuvels
- Welvingen
- Vlakten
- Laagten
- Ondiepe dalen
- Matig diepe dalen
- Diepe dalen
- Water
- Bebouwing
- Overig (Dijken etc)

0 100 m

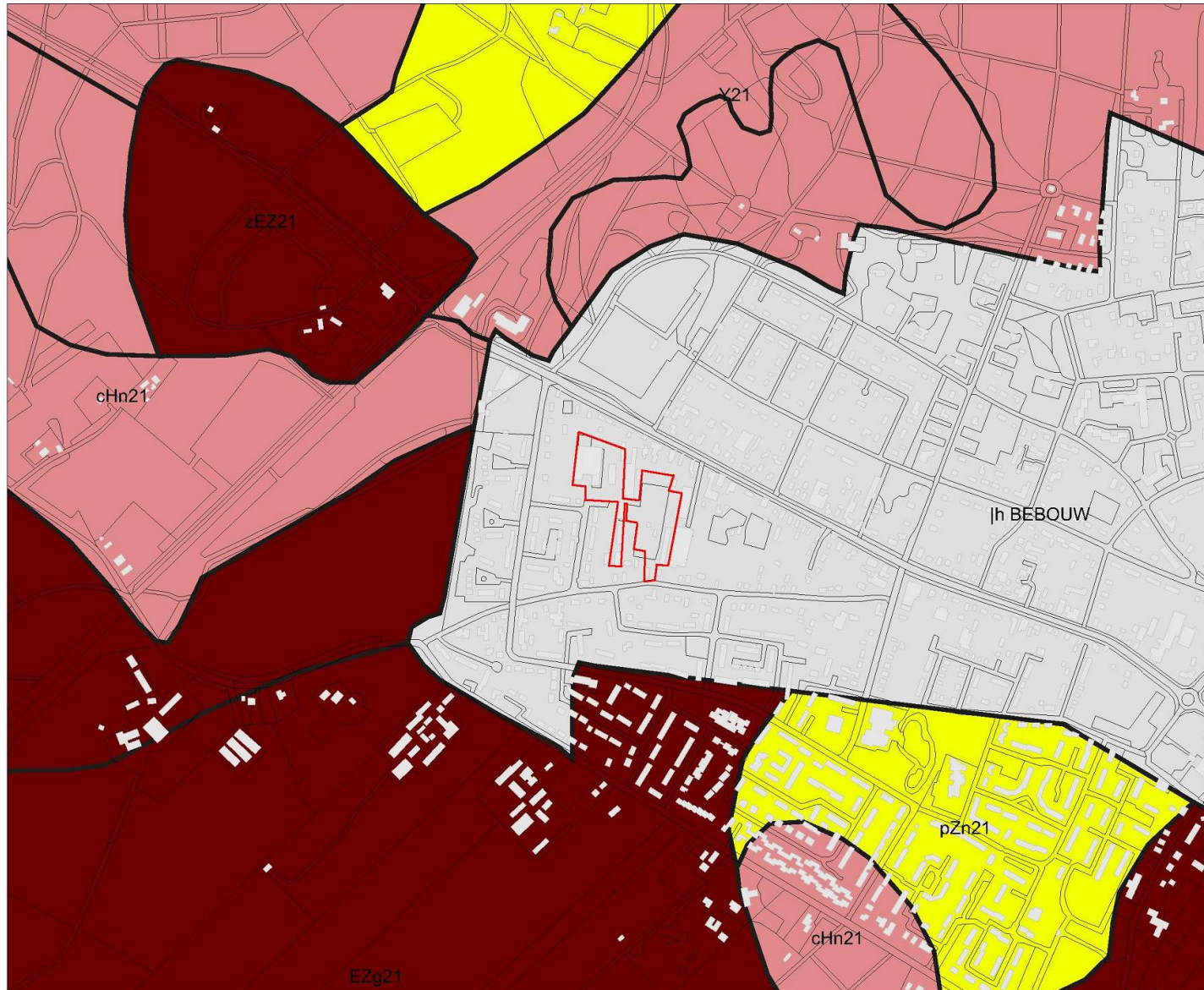

Archis2

rijksdienst voor
archeologie,
cultuurlandschap
en monumenten

158111 / 448063

Legenda

- HUIZEN
- TOP10 ((c)TDN)
- BODEM ((c)Alterra)**
- Associaties
- Brikgronden
- Bebouwing
- Dijk, bovenlandstrook
- Dikke eerdgronden
- Fluviaale afz ouder pleistoceen
- Groeve, gegraven, mijnstort
- Kalksteenverweringsgronden
- Oude rivierkleigronden
- Overige oude kleigronden
- Ondiepe keileemgronden
- Leemgronden
- Zeekleigronden
- Mariene afz ouder pleistoceen
- Niet-gerijpte minerale gronden
- Oude bewoningsplaatsen
- Rivierkleigronden
- Kalk lutumarme gronden
- Veengronden
- Moerige gronden
- Water, moeras
- Podzolgronden
- Kalkloze zandgronden
- Kalkhoudende zandgronden

0 100 m

Archis2

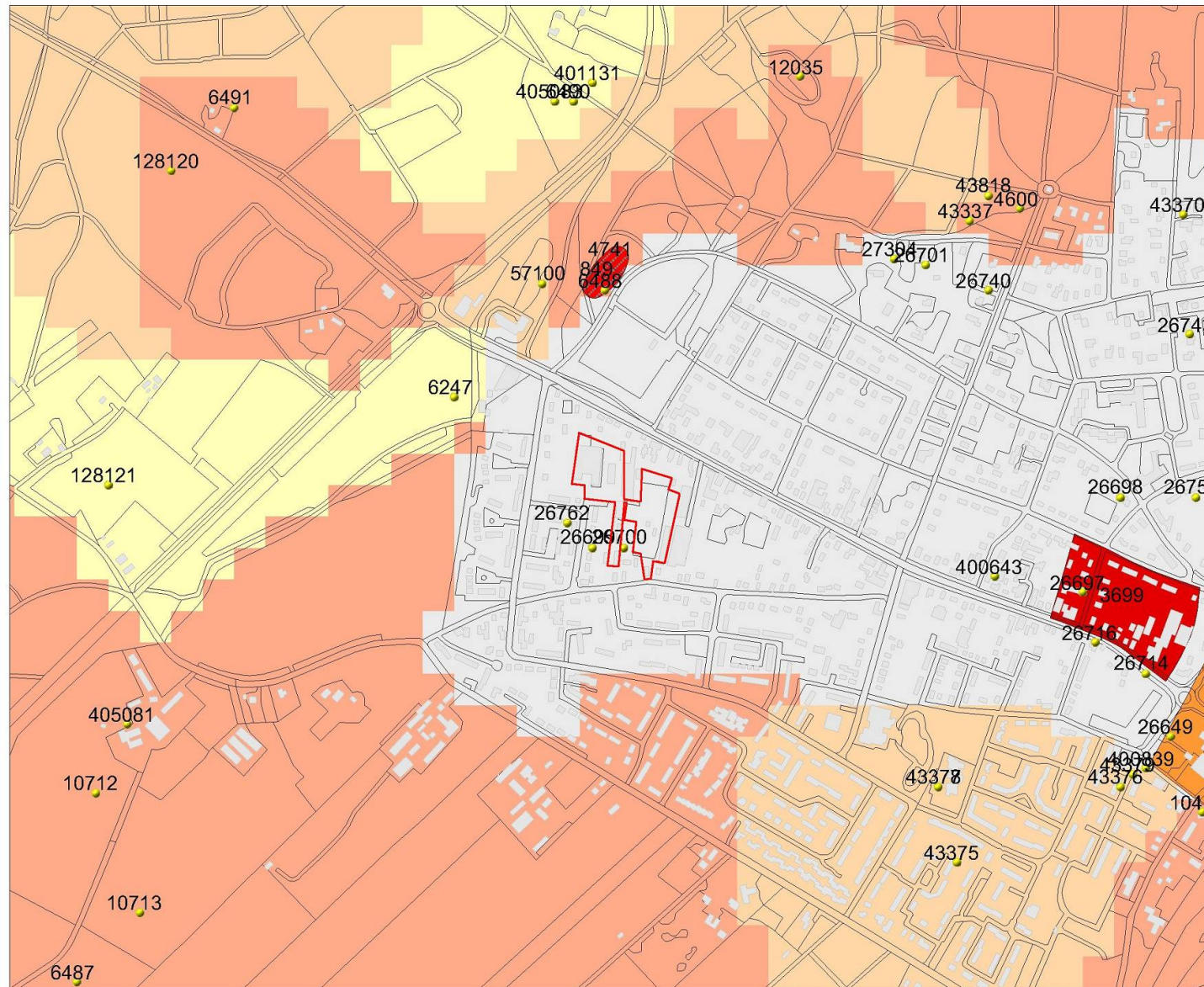
rijksdienst voor
archeologie,
cultuurlandschap
en monumenten

156193 / 446497

Afbeelding 4 Bodemkaart van de onderzoekslocatie (rood omlijnd) en omgeving. Bron: Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM)/Archis II.

158111 / 448063

Legenda

- WAARNEMINGEN
 - HUIZEN
 - TOP10 ((c)TDN)
- MONUMENTEN**
- archeologische betekenis
 - archeologische waarde
 - hoge archeologische waarde
 - zeer hoge archeologische waarde
 - zeer hoge arch waarde, beschermd
- IKAW**
- zeer lage trefkans
 - lage trefkans
 - middelhoge trefkans
 - hoge trefkans
 - lage trefkans (water)
 - middelhoge trefkans (water)
 - hoge trefkans (water)
 - water
 - niet gekarteerd

0 100 m

Archis2

rijksdienst voor
archeologie,
cultuurlandschap
en monumenten

156193 / 446497

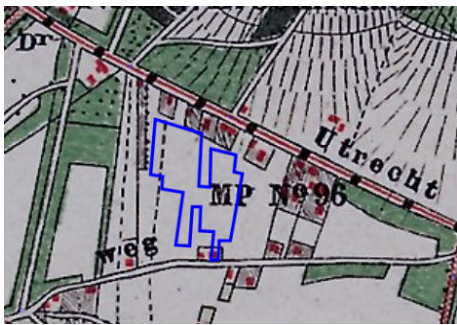
Afbeelding 5 Archeologische waarden op de onderzoekslocatie (rood omlijnd) en in de omgeving. Bron: Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM)/Archis II.

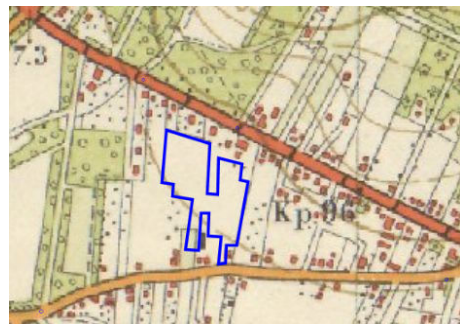
1846

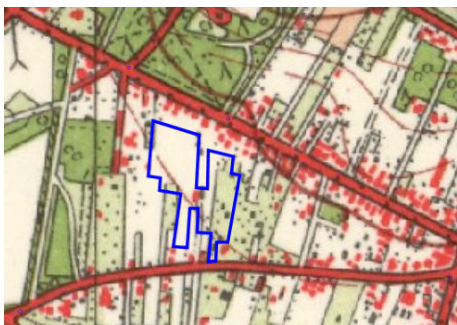
1870

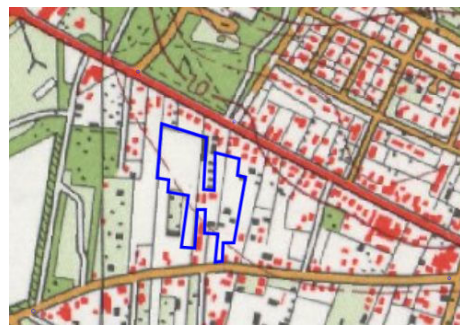
1903

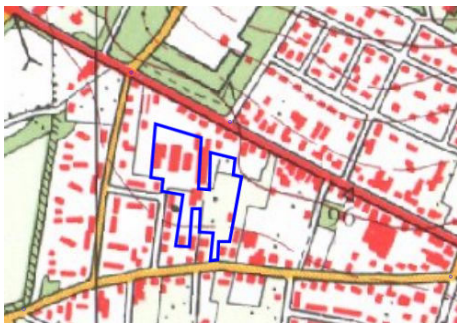
1932

1958

1966

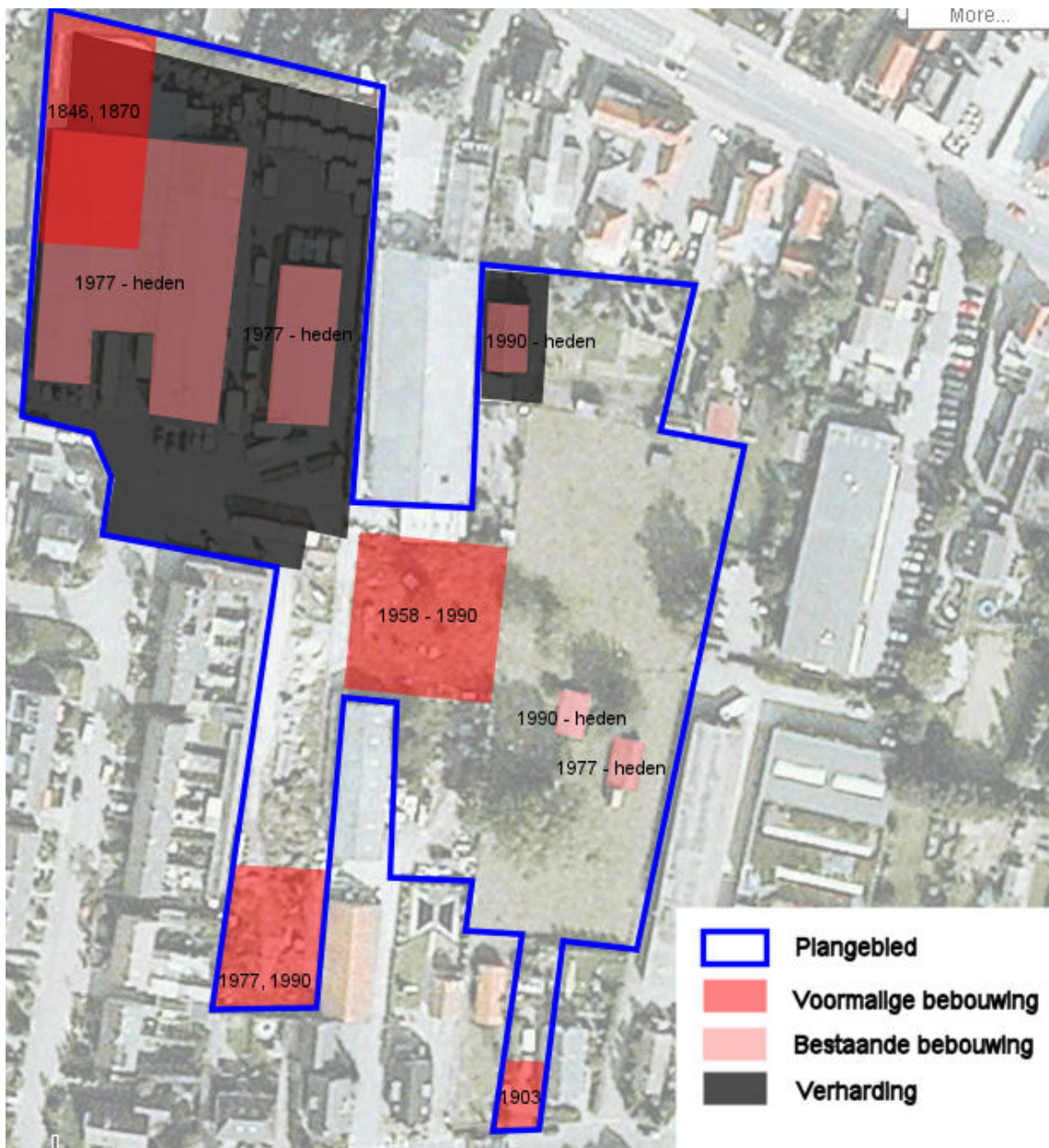

1977

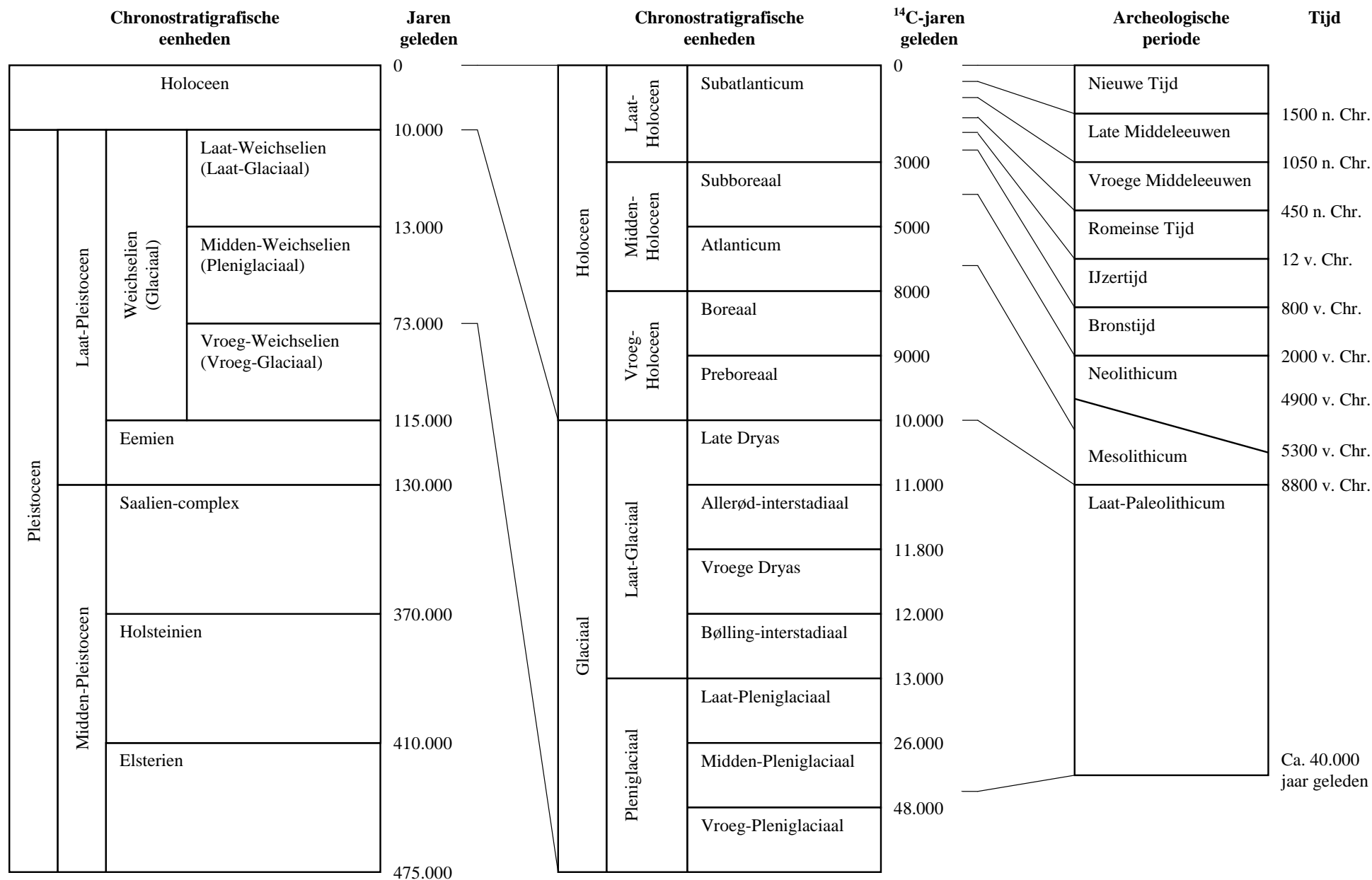

1990

Afbeelding 6 Het plangebied tussen 1846 en 1990. Door: A.J. Wullink. Bron: www.watwaswaar.nl.

Afbeelding 7 Overzicht van bebouwing in het verleden en heden. Door: A.J. Wullink

Bijlage 1 Een overzicht van geologische (chronostratigrafische) en archeologische periodes. Door: A.J. Wullink. Gebaseerd op: Brandt et al. 1992; De Mulder et al. 2003; Berendsen 2004.